

Jasna Andrić
Filozofski fakultet, Zagreb

PITAO JE »DA LI GA VIDE« I ZAŽELIO »DA GA DOGODINE NE BI VIDJELI«*

“Donosio se za žrtvovanje i kolač – medenjak, okrugao, a tako velik da je bio gotovo kao čovjek (visok), tada bi svećenik, postavivši ga između sebe i puka, pitao Rujance, da li ga vide. Kad bi mu oni odgovorili, da ga vide, zaželio bi on, da ga dogodine ne bi vidjeli. Ovim načinom (običajem) nije tražio sebi ili puku smrt nego obilje buduće žetve.”¹ S opisom obrednog običaja pred Svetovidovim (Svantovitovim) hramom na otoku Rujanu, u 12. stoljeću, u osnovi se slažu opisi domaćih pučkih običaja koji su u 19. i 20. stoljeću zabilježeni na različitim slavenskim stranama, dijelom i u njihovu susjedstvu. Podaci te vrste razasuti su u brojnim objavljenim zbirkama, a mnogi se zacijelo čuvaju u rukopisima i još su teže dostupni. Neke su od njih prenosili znanstvenici u svojim etnološkim pregledima za pojedine regije ili uz rasprave o događanjima u 12. stoljeću, a dodavali su katkada i naputke o daljnjim izvorima. Mnogo će toga ostati ipak izvan našega raspravljanja, iz različitih razloga, pa će pregled i razvrstavanje podataka i moguće zaključke temeljito trebati dopunjavati.²

Raspravljanja o narodnom običaju i o njemu srodnom obredu u Arkoni, na Rujanu, barem do novijeg doba nije bilo mnogo; nije bilo potrebno postavljati pitanje o istovjetnosti. Pravo će imati Lubor Niederle sa svojom napomenom da je pojava takva održavanja običaja, kroz toliko razdoblje i to na različitim stranama, neizmjerljivo zanimljiva.³ Više se autora bavilo magijskom osnovom običaja s kruhom. Edmund Schneeweis misli da je riječ o vrsti analogne magije, magiji za rast, a srodni bi bili postupci u kojima se na rast i napredak nastoji utjecati podizanjem nečega u visinu i skokovima.⁴ Po S. A. Tokarevu

radilo bi se o inicijalnoj magiji, magiji prvoga dana, karakterističnoj za novogodišnje običaje.⁵ Piotr Caraman razmišljao je o prijenosu plodotvornoga djelovanja putem čina uz kruh, kolače, snop žita na stolu na rezultat žetve, na složeno žito.⁶ U novije doba pitanja su usmjerena na zastupljenost običaja (i njegovo moguće nestajanje), na njegov razvoj i na promjene u okolnostima održavanja, pa i na njegovo ishodište. Hrvatski je etnolog Milovan Gavazzi mislio da bi podataka o poznavanju običaja s kruhom i skrivanjem moglo biti i više no što ih je bilo poznato (a to se donekle i potvrđuje).⁷ Razliku u godišnjem razdoblju održavanja današnjih pučkih običaja i obreda u Arkoni, to jest između pretežno božićnih dana i nekadašnjega dana proslave završetka žetve i berbe, ne drži on znatnom i bitnom. Oboje slijedi nakon sabiranja godišnjega priroda.⁸ Slovačka znanstvenica Emilia Horváthová iznosi u novije doba mišljenje da je prvobitni običaj održavan pri proslavi žetve. Uvođenje kršćanstva potisnulo je njegovo javno izvođenje u seljačke domove i to u svih Slavena o Božiću, kada su se uz to vezali i drugi postupci s magijom za plodnost. Na osnovi nekih od podataka drži ona da je običaj u prošlosti bio u Slovačkoj poznatiji no što je danas.⁹ Za čuveni zapis Vuka Karadžića Tomo Maretić je držao da predstavlja opis običaja iz prošlosti, zbog svoga početka ("Pri-povijedaju da se Ercegovci milaju...").¹⁰ Etnolog Špiro Kulišić prikupio je dostupne mu podatke i mišljenja o kruhu u Arkoni, njegovu magijskom pa i žrtvenom značenju, a dodao je da bi taj kruh predstavljao usjeve i da je bio pravljen od novoga žita. Prihvatio je i pretpostavku (na osnovi Vukova zapisa) da se običaj zaboravljao i nestajao. Ostatak bi mu bio postupak, ponegdje u južnih Slavena zabilježen, da se na božićni stol slažu kolači jedan na drugi, a posebnih zbivanja oko toga nema.¹¹ Takve je podatke dopunio hrvatski etnolog Vitomir Belaj u nastojanju da smanji raspršenost pojave shvaćene kao cjeline i da donekle poveća prostornu povezanost svjedočenja o njoj na zapadnom dijelu južnoslavenskoga prostora.¹² I Vitomir Belaj misli da je kruh zamjena za pojam žita i predlaže pretpostavku o razvoju običaja od prvobitnog skrivanja iza žita ili iza snopova žita na polju, zatim iza snopova žita na gumnu, a naposljetku bi se običaj prenio u seljačke domove u kojima još ponegdje ima skrivanja iza snopa, da bi ga na kraju zamijenio kruh. Time se, dakako, pomiče i doba održavanja običaja od žetve prema zaključku ratarskog razdoblja godine, najprije prema jeseni kada se, po svoj prilici, održavao obred na Rujanu, a uz blagdan sv. Martina i njemu srodan suvremeni primjer koji V. Belaj obrađuje.¹³ Napokon, V. Belaj, premda običaj drži općeslavenskim, prapočetak mu stavlja u ratarske kulture istočnoga Sredozemlja.¹⁴ G. I. Kacarov spominje da se jamačno radi o slavenskom, poganskom

naslijedu. Pretežno se on bavi podacima iz Bugarske, među kojima ima i takvih koji zapravo sadrže pripovijedanje anegdote, šale na nečiji račun. Tu pojavu drži on novijim shvaćanjem koje bi bilo posljedica postupnoga gubljenja osnovnog smisla.¹⁵ Nešto podataka s područja Ukrajine, Bjelorusije i južnih Slavena poznao je Aleksander Gieysztor i spominje ih u okviru svoga prikaza slavenske mitologije. Poznao je i bugarsko kazivanje sa šaljivim sadržajem i možda je stoga želju da se nekoga u budućnosti ne vidi mogao označiti paradoksalnom.¹⁶

Postoji, napokon, i objavljeni prilog s pokušajem temeljnoga razvrstavanja podataka o običaju sa sakrivanjem, ali samo za područje jugoistočne Europe. Prilog ima nedostataka, a i bio je zamišljen samo kao uvod u razmatranje svih dostupnih podataka o toj u prvom redu slavenskoj pojavi.¹⁷ S obzirom na određene osobine zapisa kao cjelina valjalo ih je razvrstati u četiri skupine, čemu je sada, zbog dovoljnoga broja svojevrstnih primjera, potrebno dodati i petu: 1. opisi običaja koji se izvodi u sadašnje vrijeme (u vrijeme zapisivanja); 2. opisi običaja koji se izvodio u prošlosti; 3. povijesne predaje u kojima je zastupljen motiv sakrivanja, uz to češće i s dijelom pripadajućega dijaloga; 4. anegdote i pošalice s istim motivom (na račun seljana iz drugih mjesta, pripadnika drugih narodnosti ili vjera, istaknutijih osoba); 5. izvođenje običaja kao šale.

*

O običaju kao o suvremenom zbivanju izvješćuje najveći broj zapisa s područja južnih Slavena. Pretežan dio njih bez pobližih je naznaka o okolnostima zapisivanja, nedostaje katkada podatak o mjestu u kojem se običaj izvodi i još češće o mjestu iz kojega obavijest o tome potječe (što ne mora biti isto). Prema starom zapisu M. S. Milojevića postojao je negdje u Srbiji ili Makedoniji običaj da se domaćin na Božić zaklanja za obredni hljeb, česnicu, i pita ukućane: "Vidite l' me?". Oni to odriču tvrdeći da ga tobože ne vide, a na to bi on zaželio: "Da Bog da i ove godine ne vidili me iza velikih klasova". Pitanja i odgovori ponavljaju se i završavaju željama domaćina da ga ne vide "iza velikih i obilnih plodova, tovnih volova, konja, ovaca i t. d."¹⁸ To je i jedini podatak iz južnoslavenskih strana s tom vrstom krajnjih odgovora po kojima se domaćina ne bi trebalo vidjeti iza raznih vrsta godišnjega priroda i domaćega blaga. Ruski je istraživač Jastrebov zapisao da u selima oko Peći (Kosovo) poslažu na Badnjak na razastrtu slamu toliko pita koliko ima članova doma. Domaćin se krije iza toga obilja, a na pitanje da li ga vide ukućani odgovaraju: "Ove godine malo vidimo, a dogodine da te nimalo ne možemo videti". Time oni, kaže zapisivač, izriču želju da bude više čeljadi, pa time i više običajnih kolača.¹⁹ Prema istraživaču Crne Gore P. A. Rovinjskome srodan se običaj na Božić

izvodio i u domovima pripadnika plemena Pješivaca. Otac i sin, zaklonjeni iza hrane poslagane na stolu, uzajamno bi jedan drugome postavljali pitanje da li se vide. Odgovori su bili niječni, pa bi otac zaželio da se ne vide ni dogodine, izražavajući time i želju, navodi zapisivač, da se i tada nađe takvo obilje na stolu.²⁰ Iz nekog sela Bosanske posavine, područja istočno od donjega toka rijeke Bosne, potječe vijest M. S. Filipovića. Za božićnom "pečenicom" sakrio bi se domaćin i pošto mu kažu da ga ne vide poželio bi "Ne vidio me ni godini!", tj. da i dogodine bude tako velika pečenica.²¹ Postoji nekoliko vijesti o izvođenju srodnoga običaja i među Romima ("Ciganima"). U Srbiji ga izvode na Novu godinu koju svečano proslavljaju napose Romi muslimanske vjere. Na suprotnim stranama uz naslagane kruhove stanu dvojica i uzajamno se pitaju vide li jedan drugoga. Vide se "po malo, a dogodine da Bog da nimalo". Izražavaju time želju za većim brojem kruhova. Podatak je T. R. Đorđević zabilježio za Vranjsku Banju, no uz to je napomenuo: "Ovaj običaj ovakvog pitanja imaju mnogi Cigani u oči Nove Godine".²² Pedesetak godina je mlađi gotovo istovjetan podatak, za Vranjsku Banju, no vidi se da kazivači po svoj prilici nisu bili Romi, a ni mjesto zapisivanja nije bila Vranjska Banja. Negdje na širem području oko gornjeg toka rijeke Pčinje poznaju danas takvu pojavu, kaže se, i Romi u Aleksincu.²³ Pojava je poznata kao "ciganska slava".²⁴ Od kazivača Roma iz Skopja zabilježen je običaj uz Jurjevo (Đurđevdan), ali s time da to čine Romi u Debru. Iza hljebova se krije dijete koje postavlja pitanje, a po odgovoru da ga malo vide poželi: "E, v godina, jarabi (da dade Gospod), ič".²⁵ Ostali južnoslavenski običaji koje treba svrstati u ovu skupinu izvode se u nešto drukčijim okolnostima. Kao opisi suvremenih zbivanja mogli bi se shvatiti podaci koje je Špiri Kulišiću saopćio Milenko Filipović. "Kod Hrvata u Zavali, srez Trebinje, kad načine na vršaju gomilu žita, jedan stane s jedne strane, a drugi s druge strane gomile. Prvi pita drugoga: 'Vidiš li me?'. Ako ga onaj drugi vidi, smatra se da to nije dobar znak za idući rod". "Na isti način izvode običaj i Srbi u selu Grmljanima (Trebinje), no tu na pitanje slijedi i odgovor: 'Ne vidu', a na to i želja: 'Ne vidio me ni dogodine'".²⁶ Prema kratkoj vijesti, netko se od seljana u Vrnčanima u okolici Takova katkada, prilikom skidanja zrnja s klipova, sakriva iza hrpe kukuruza, "da vide da li će ga vidjeti. Po tome cene kolika je hrpa".²⁷ U okolici Bele Palanke na svadbi je običaj da se pred staroga svata poslažu pogače, a on pita svata koji mu sjedi nasuprot da li ga vidi. Nakon odgovora: "Pa, malo", poželi on: "Ove godine malo, dogodine ič".²⁸ I jedan od nekoliko podataka iz Bugarske ide zasada u ovu skupinu. U okolici Kolarovgrada na "Babin den" (21. siječnja) običaj priređuju žene koje su u protekloj godini rodile i koje toga dana

posjećuju babicu, ženu koja im je pri tome pomagala. Svaka joj nosi po jednu pitu, babica slaže to na jednu hrpu i sakrije se, a na njeno pitanje vide li je, žene odgovaraju da je vide malo. Ona poželi: "dogodine hič da ne me viždate", čime želi veći urod, pa i da pite budu veće.²⁹

Do izvornih podataka iz Slovačke za sada uglavnom nije bilo moguće doći. Oni koje poznajemo izloženi su u djelima preglednoga značaja.³⁰ Među nekoliko njih koje poznajemo samo jedan sadrži, čini se, opis običaja kao suvremenog zbivanja. Na Badnje večé domaćin se skriva iza stola na kojem je kruh. Pita djecu vide li ga. Ne vide ga, kažu, pa on zaželi: " 'Bodaj by ste ma ani na tak rok nevidely' (tým myslí, aby narástla vysoká pšenica)".³¹

Svi dostupni opisi običaja koji potječu iz Ukrajine nose obilježja suvremenosti, a pokazuju i vrlo veliku ujednačenost. Potječu iz nekoliko izvornih zapisa, a mogu se oni naći, uvijek po koji od njih, u raspravama mnogih autora koji su ih jedan od drugoga preuzimali. Srećom, najčešće oni navode svoj izvor. Bilo bi ga inače teško prepoznati, jer razlike među zapisima iz 19. stoljeća nisu znatne. Običaj se izvodi najčešće uoči Nove godine, dijalog je između oca i djece koja ga "ne vide", a on želi da ga ne bi vidjeli ni iduće godine. Prepoznatljive razlike mogu se naći u jelima koja se nalaze na blagdanskome stolu. Za podatak koji navodi u dvije svoje rasprave I. Sreznenskij upućuje na izvor: K. Sementovskij, *Zamečanija* (od njega taj podatak preuzima A. Potebnja).³² "Na ščedryj ili bogatyj večer (31 Dekabrja) kažđaja hozjajka gotovit množestvo varenikov, knišej, pirogov i postavivši vse što kučēju na stole (...) prosit muža 'ispolnit' zakon'. Otec semejstva dolžen sest' na pokuti, za kučej počen'ja." Djeca, ulazeći, pitaju gdje je otac, a on im uzvraća pitanjem: "hiba - ž' vy mene ne bačíte!". Na njihov odgovor da ga ne vide, poželi on: "daj že bože, ščob i na toj rik ne pobačili". Izražava on time i želju da u budućoj godini bude isto takvo obilje svega kao i u sadašnjoj. Podataka o mjestu zapisivanja nema, a nema ga ni, u bitnome gotovo sasvim jednak opis običaja, sa sasvim istim dijalogom, u zbirci N. Markeviča objavljenoj desetak godina kasnije. Domaćica priprema neka druga jela, a pred ocem je "kuća pirogov" koje će on, nakon razmjene pitanja i odgovora, podijeliti djeci. Taj podatak prenose A. N. Afanas'ev, P. S. Efimenko i, od novijih autora, S. A. Tokarev.³³ Sasvim sličan, nešto sažetiji opis običaja nalazi se u djelu Šepping, *Russkaja Narodnost' v eja pover'jah* i t.d., a koristimo prijepis u djelu P. Rovinskoga. Ne spominje se izraz "ispolnit' zakon", a otac sjedi "za grudoju varenikov i pirogov". Razgovor oca i djece je uobičajen, a kao ni u N. Markeviča ne spominje se krajnja želja za obilan rod.³⁴ U djelu Nikolaja Kostomarova nalazi se zapis stariji (po

godini objavljivanja) i donekle različit od zapisa u N. Markeviča. Ni uz njega nema podataka o mjestu, a možda je i prenešen iz kojeg prvobitnog izvora. Običaj se zbiva u doba "Roždestvenih Svjatok". Na stolu su pred ocem obitelji "kušan'a, obstavlennyja snopami". On pita djecu vide li ga, a na odgovor "ne vidim" kaže: "nu daj Bog čtoby i za tot god ne uvideli". Podatak, nešto izmijenjen, prenosi Orest Miller.³⁵ I. I. Kostomarov objavio je zapis uz koji je imenovan zapisivač i kraj iz koga zapis potječe, a ne razlikuje se on mnogo od ostalih. Uvečer, uoči Nove godine, pred domaćinom su "pirogi i knyši". Njegov razgovor s djecom potpuno je jednak kao npr. u N. Markeviča, no završava izjavom: "Daj že Bože, ščob zavše ne bačili', t. e. čtoby vsegda bylo takoe izobilie hleba, kak v žetot večer". Čitav tekst prenosi A. N. Veselovskij (koji izravno ne navodi izvor), a od njega ga je, po svemu sudeći, preuzeo N. F. Sumcov.³⁶ Neke posebnosti posjeduje noviji podatak koji je u Galiciji zapisao K. Moszyński, no osnovne značajke ukrajinskih kazivanja i tu se ponavljaju. Na Badnje večer unosi domaćin u kuću snop žita, zaklanja se njime i pita žer: u i djecu vide li ga. Pošto ovi izjave da ga ne vide, zaželi on: "daj, Bože, abyste ne wydily calyj rik". Podatak (kao jedini uz temu o tom običaju) u prijevodu prenosi E. Gasparini.³⁷ Za pretpostaviti je da novijih, pa i starijih podataka iz Ukrajine, možda i iz Rusije, ima još priličan broj i važno bi bilo razmotriti ih. Novogodišnji običaji prikazani su, dakako sažeto, u djelu *Ėtnografija vostočnyh Slavjan*. U prostoriju doma unosila se slama i snopovi žita "u ruskikh i ukraincev inogda za nimi prjataljsja hozjain, a vošedših detej sprašivali, vidjat li oni otca? Deti otvečali: 'Net' a hozjain govoril: 'Pust' i rož' budet takaja že vysokaja i gustaja čtoby za nej ne bylo vidno čeloveka' ".³⁸ Podatak po osnovnom događanju odgovara ukrajinskima, a po sadržaju krajnje želje približava se, možda, nekima od bjeloruskih.

Iz Bjelorusije raspoložemo sa četiri podatka, po dvama od njih običaj se zbiva na Badnje večer, po ostalima uz blagdan Dziady (Dzidy), to jest uz jesenji Dušni dan (dan sjećanja na mrtve) o svetkovini svetoga Dimitrija (26. listopada). Razgovor se uvijek vodi između muža i žene, a najjednostavniji je zabilježen u selu Kutkima (Kutki, Mogilevska gub.). U subotu pred "Dmitrovku" domaćica priredi obilje hrane. Domaćin treba da sjedne uz stol, pod ikonama, a pred njim su "bliny". Žena sjedi iza drugih članova obitelji na suprotnom kraju stola i na njegovo pitanje da li ga vidi odgovara da ga ne vidi, na što on zamoli: "Daj že, Boža, štob ty i na leto menja ni bačila."³⁹ U selu Svarotviji (Swarotwia, kod Molczadzi) u ponedjeljak pred blagdan Dziady domaćin prije večere sjedi sakriven iza hrpe "haładków", a žena ga s vrata prostorije pita vidi li je on. Na odgovor da je ne vidi, poželi ona: "Kab ty nie baczyx na ljetu swaho pola za snapami da za kapami!". Pitanja

i odgovori triput se ponavljaju i po mišljenju puka trebali bi utjecati na urod posijanoga žita.⁴⁰ Po svoj prilici iz okolice Grodna potječe opis običaja koji je, po tvrdnji zapisivača, poznat u mnogim mjestima Bjelorusije. Na Badnje večē domaćin se skriva "za gorškom s kućej" i pitanje postavlja ženi koja izjavljuje da ga ne vidi. Tada on kaže: "Daj ža, Boža laskavyj, kab ty ne bačyla menja letom za gustymi snopami žita i pšanicu".⁴¹ U selu Kočiščima (Kočišča, okolica Minska) razgovor muža i žene na Badnje večē, bez prisustva ostalih, nešto je duži. Ne vidi se što je pred domaćinom, a neobično je da se to zbiva poslije večere. Domaćica pita muža vidi li je i po njegovoj izjavi da je ne vidi, kaže: "Kab že ty ne bačiu za stogami, za kopami, za vozami, za snopami svetu". Nakon toga muž traži ženin odgovor, pa poželi: "Kab že ty ne bačila za gurkami, za garbuzami, za kapustuju, za burakami svetu".⁴²

*

Opise običaja za koje se kazuje da ih je bilo u prošlosti, katkada bližoj, naizgled možda ne bi trebalo odvajati u posebnu skupinu, jer običaji u naše vrijeme doista nestaju i mogu biti zabilježeni po sjećanju. Postoji ipak mogućnost da udaljšavanje običaja iz sadašnjosti ima i određeno značenje. Treba uzeti u obzir osobine predaja sadržaj kojih može pripadati dalekoj ali i bliskoj prošlosti, svakako takvoj da zainteresirani slušatelj ne može mnogošto provjeriti. S područja južnih Slavena u ovu skupinu idu dva kratka zapisa M. S. Filipovića. Po jednom - bilo je takvog običaja "prilikom vršaja, ali davno" u okolici Takova, a u Bosanskoj posavini: "Bio je običaj (a kod starijih u G. Tolisi održavan i 1951.) da se izdiže česnica i onda pita 'Vidiš li me?'"⁴³ Jednako je tako kratak i jedan stariji dobro poznat zapis iz Bosne: "Bili neki katolici u Zabrđu, koji bi se na Božić zaklonili za česnicu i pitali jedan drugog: 'Vidiš li me?'"⁴⁴ U Srbiji, u okolici Aleksinca, običaj sa sakrivanjem iza Božićnih kolača izvodio se, kažu, do kraja prošlog stoljšea i to s trostrukim pitanjima i odgovorima: "Milam li se (vidim li se) sinko? 'Malko oče, dogodine nimalko!'"⁴⁵ Sada se o tom običaju "sačuvala samo uspomena, i to kod najstarijih stanovnika" ... Spomenimo da se u tom kraju u Roma, po, čini se, posrednom saznanju zapisivača, običaj izvodi i danas.⁴⁵ U zapisu iz okolice Aleksinca možda se zasad jedini puta ponovno pojavljuje glagol "milati se", dobro poznat iz glasovita zapisa Vuka Karadžića o običaju koji su neki pisci, zbog početka kazivanja, smješitali u prošlost: "Pripovijedaju, da se Ercegovci milaju na Božić s česnicom, t.j. uzmu dvojica česnicu, pa je okreću među sobom i pita jedan drugoga: 'Milam li se' (t. j. pomila li se iza česnice). Onaj mu odgovori: 'Milaš malo'. A onaj prvi onda reče: 'Sad malo, a do godine ni malo' (t.j. da rodi žito dobro, i da tako velika bude česnica,

da se ni malo ne pomila iza nje)“.⁴⁶ S područja južnih Slavena u grupu običaja iz prošlosti svrstati treba još dva opisa koji sadrže i posebnosti. Jedan je iz Bugarske (selo Prolom, Levskiograsko). Starija kazivačica navela je da bi se za njena djetinjstva koledari, nakon obilaženja sela, sastali. Sabrane “kravaje” skupili bi na hrpu iza koje se jedan od njih krio i postavljao pitanje. Odgovor je bio “Vidim ta i ne vidim ta”, a želja: “Dogodina ič da ma ne vidite!”. “Njakoga davaha mnogo golemi kravai (sega po – malki kravai praim).”⁴⁷

U Sloveniji je takav običaj postojao u okolici Ptuja “nekdađ ob Martinovem” (po zapisu župnika župe Zavrč iz 1950.). Četvrtkom pred dan sv. Martina (11. studenog), “ko se krsti vinski mošt”, priređuje se gozba i time se zapravo proslavlja završetak gospodarske godine. Na stol se poslađe mnoštvo peciva i kolača. “Za nimi se skrivajo. ‘Ali me vidiš’ - ‘Jaz te čisto malo vidim’ - ‘Bog dađ da bi te k letu še manđ videl!’. Tako se šalijo, ko gledaju drug drugoga čez kolače na mizi”. Ispitivač te “navade”, V. Belaj utvrdio je da ona “danes živi že pretežno v spominih ljudi. Le retko bomo slišali, da jo – kot šalo – še gdo uprizarja”... Dan sv. Martina proslavlja se na širokom prostoru, i u susjednim dijelovima Hrvatske, ali o skrivanju iza kolača pripovijeda se samo u selima župa Zavrč i Cirkulane.⁴⁸

Dobar dio zasad poznatih vijesti iz Slovačke navodi običaj sa sakrivanjem kao prošlost. U Jamniku (Liptov): “Pred málo rokmi, s vymretim staršich ľudi, zanikol zvyk tento”. Na Badnje veče razgovor se vodi između djece i oca koji se skriva iza naslaganih kruhova. Kad djeca kažu da ga ne vide, “on nato zakričal: ‘No, bodaj ste ma na takto rok ani tak nevidely!’ čim pre nastávajúci rok zaželal hojnú úrodu”. U selima Belianske doline nestao je takav običaj pred nekoliko desetljeća. Pitanje djeci postavljala bi majka, držeći pred sobom sito napunjeno kolačima. Tu bi djeca tvrdila da je vide, a ona bi zaželjela da je ne vide iduće godine i time izražavala očekivanje boljega uroda i večje količine kolača. Takav je običaj (s domaćinom koji se skriva) postojao u nekim selima Horehronija, Spiša i Šariša, pa E. Horváthová drži da je u prošlosti mogao biti u Slovačkoj mnogo šire poznat.⁴⁹

U Latvijaca, po jednom podatku koji poznajemo, običaj te vrste izvodio se na dan jesenje proslave dožetve zvan Rudenõji. Nestao je dvadesetak godina prije zapisivanja (podatak je objavljen 1980. godine). Domaćin se skrivao pod stol pun jela i pića i kada bi mu ukućani rekli da ga ne vide, zaželio bi da ga iza stvari i iza hljeba ne vide ni dogodine. Pitanja i odgovori tri puta su se ponavljali, pa bi drugi put zaželio da ga ne vide iza snopova raži, ječma i zobi, a na kraju – da on ništa lošega iduće godine ne bi vidio.⁵⁰

*

U novije doba zabilježeno je na hrvatskom jadranskom području više povijesnih predaja koje se vezuju uz ostatke zgrada, ruševne kuće i mjesta gdje su one stajale, a po kazivanjima pripadale su kojoj bogatoj ali rasipnoj obitelji ili obijesnom bogatašu i njegovoj ženi. U jednom trenutku svoga života zaključuje bogataš da je dovoljno stekao, prestaje raditi i brinuti se o imovini te počinje trošiti.

U predaji iz Punta na otoku Krku pred donošenjem odluke on je "od zlata udelal kup, zakin se je mogal hranit, pa je rekal: 'kad je toliko toga, ni mi tribi skrbrit, ni trudit. Dok je zlata, bit će i življenja"“. Žena ga je opominjala da je izbrojio novce ali ne i dane života, no on je nerazumno trošio i na kraju je morao prositi. Predaja ipak završava poznatim motivom: u mjesto su došli stranci, da bi u ruševinama bogataševa zdanja tražili blago - i našli ga.⁵¹ Uz sakrivanje u ovoj se predaji ne spominju uobičajena pitanja i odgovori, no u njoj srodnoj iz Bola na Braču muž i žena skupe i prebroje blago. "Stali su iza toga, a uon govori 'vidiš li me?' A ona govori: 'Ne vidin te. Ako se slegliš šćurliš se.'" Jedan cekin bace u more, a ostali će im biti dosta, po jedan na dan. "Čo se dogodilo? Dogodilo se - oni su uzeli kalkulaciju za sto godišć živit, živeli veće od sto godišć, posle su umarli od gloda".⁵² Prema predaji iz Cavtata, blago je obijesno trošila čitava obitelj Papa, djeca su se igrala i bacala novac ("dupije" i "peče"). "Kad su bili obijesni pa bi im rekli da to ne činu, govorili bi da će prije nestat u moru pijeska nego u Pape peča. Iza hrpe bi se sakrili i govorili: vidiš li me - ne vidim te. Poslije su umrli od glada".⁵³ Također s dubrovačkoga područja, ali iz Slanskoga primorja potječe predaja o staroj, uglednoj i nekada imućnoj i razgranatoj obitelji Ohmućevića. "Orebići - Ohmućevići, koje su Slanjani zvali Mareta, živjeli su u kući na čijim je ruševinama 1840. godine izgrađeno slansko groblje. Bili su veoma bogati o čemu svjedoči priča koja se i danas priča u selu Banji, a glasi: "Mareta i njegova žena bili su tako bogati da bi na dolac pokraj kuće iznijeli hrpu zlatnih dukata i cekina te se iza hrpe sakrivali i gađali zlatnicima".⁵⁴

Treba reći da su na jadranskom području zabilježene i predaje sasvim srodne već navedenima, ali ne spominje se u njima skrivanje iza blaga.⁵⁵ Izvan toga područja zasad samo jedan podatak pripada povijesnim predajama, a potječe iz zapadne Srbije, iz okolice Takova. U prošlosti dva su brata (preci dviju obitelji) pronašla blago. Da bi ga podijelili, napravili su dvije hrpe. Jedan od braće skrio se i pitao drugoga da li ga vidi. Zapis završava niječnim odgovorom.⁵⁶

*

Pošalice koje sadrže motiv skrivanja potječu s više udaljenih strana jugoistočne Europe. Jedna se od njih kazuje u Rumunja na račun doseljenih Grka, bogatih trgovaca. Uoči Nove godine "domaćin Grk skupi

sve predmete u kući i načini od njih usred sobe hrpu. Muž, stavši s jedne strane te hrpe pita svoju ženu, koja ga gleda s protivne strane: 'Da li me vidiš?' – A žena mu odgovara: 'Da, vidim te.' A na to muž uzvrat: 'Ove me godine vidiš, ali iduće me godine ne ćeš vidjeti'. – Nema, u vezi s ovom anegdotom, spomena o tome da bi to bio doista neki običaj – nego je značenje i pozadina njezina nešto sasvim drugo. Ona služi Rumunima, u kojih kruži, da prikaže ponešto šaljivo, kako su Grci pohlepni za tečenjem imutka.⁵⁷ U Bitolu, u Makedoniji, pripovijeda se na račun Roma da je pred đurđevdanski objed jedan stari Rom, ruku uzdignutih na blagoslov, rekao: "Gospod da dade sega da se gledame, a dogodine da se ne gledame!" Mislio je na to da bude više hrane na stolu, no izgovorene su riječi dvosmislene.⁵⁸ U više izvora navodi se ili spominje bugarska anegdota iz koje se i kao uzrečica osamostalilo pitanje: "Vidite li (viždete li) me selene (seljani, seljaci)?" O svetkovinama (obično se spominje dan sjećanja na mrtve) puk se skuplja na uobičajenim mjestima. Donose sa sobom hranu. Svećenik, pop koji zboru prisustvuje odrezuje za sebe po komad od svačijeg kruha i od drugoga (to su "porjazanici"), napravi od toga hrpu i krije se iza nje. Po Lj. Karavelovu seljaci na njegovo pitanje odgovaraju da ga vide, a on kaže: "Do godina hič da ma ne vidite", to jest da "porjazanici" budu veći. Zapisivač napominje: "Drugi razkazvat tova za pavlikjanskite popove" (za popove u bugarskih katolika). I È. A. Vol'ter spominje (bez opisa) da taj običaj u Bugarskoj poznaju Pavličani. Po zapisu P. R. Slavejkova seljaci su odgovorili: "edvam te viždame, djado pope". Pop je svojom izrekom želio da "porjazanici" budu veći "i da go zatuljat podobre; obače seljanite razabrali: da go njama nikakv".⁵⁹ Bar jednu (zasad) anegdotu može se čuti i na području Jadrana, u Dalmaciji. Na Dugom otoku, za seljane iz susjednog sela Dragova pripovijeda se "kao rugalica njihov običaj kod završetka vršenja žita. Za razliku od drugih mjesta Dragovci su imali dosta ječma i raži". Netko bi se sakrio iza ovršena žita i pitao da li ga vide. Na odgovor: "Je, malo", rekao bi: "Do godišća i ni mrve!" "Zbog ovog običaja susjedi su im se rugali, zbog njegova sadržaja kao i zbog načina govora, čime ih se inače često zadirkuje."⁶⁰ S grčkih otoka Egejskog mora (i zasad uopće iz Grčke) poznata su dva podatka. Prema jednome od njih, s Lesbosa, radilo bi se doista o običaju (pa on u osnovnoj razini razvrstavanja pripada našoj prvoj skupini). Kada žito počne bujati muž i žena pođu na suprotne strane polja i žena kaže mužu: " 'Ove te godine vidim, buduće godine, nadam se, neću te vidjeti', to jest zbog visokoga žita ili zbog naslaganih snopova".⁶¹ Za drugi je podatak sasvim jasno da pripada anegdotama. O stanovnicima jednoga od otoka

(nije navedeno koji je to) kazuje se da nisu odviše pametni, a odlikuje ih i osoben govor. Priča kaže da je jedan otočanin ušao među zrelo žito i postavio pitanje ženi. Ona je odgovorila da ga vidi, a on je izrazio želju da ga ne bi mogla vidjeti iduće godine. Kazivač je isticao da su mu riječi iz govora tih otočana neobične, smiješne, zastarjele, a napose je isticao da mu je smiješno to što bi muž htio reći: neka pšenica iduće godine tako visoko i gusto naraste da ga žena u polju ne može vidjeti. "A vyhodit na dele, kak budto on smerti želaet, kogda govorit: 'na buduščij god puskaĵ menja ne vidiš'."⁶²

Dva različito ispričana podatka iz jedne uže regije, ispričana ili bez posebnih obilježja ili s jasno izrečenom dvojbom, mogu biti samo povod, ne i uzrok, za zamišljenost nad podacima koji su svrstani u prvu i drugu skupinu. Jedna anegdota koja se tiče Roma postavlja upitnik uz druge romske podatke – ispričali su ih kazivači koji nisu Romi ili Romi iz jedne grupe o sunarodnjacima iz druge (Romi se katkada šale i na svoj račun, jer znaju što im se pripisuje). Svakako, dva vrlo poznata južnoslavenska podatka pokazuju dovoljno jasne značajke po kojima ih treba svrstati u pošalice na račun susjeda, a ne u opise običaja iz prošlosti. "Bili neki katolici u Zabrđu, koji bi se na Božić zaklonili za česnicu"... Katolici (Hrvati) u Bosni nikada ne bi na taj način započeli kazivanje o svom običaju, uz to svoj božićni kruh po svoj prilici ne bi nazvali česnicom (taj naziv za glavne svetačne kruhove u Bosni rabe Srbi).⁶³ Početak zapisa Vuka Karadžića: "Pripovijedaju, da se Ercegovci milaju", daleko više nego na prošlost upućuje na to da je to netko izvan Hercegovine o Hercegovcima ispričao.⁶⁴ Kazivanje sadrži i nekoliko puta ponovljen glagol *milati se* koji, čini se, već odavno nije u govornoj upotrebi. Moglo bi to možda upućivati na ruganje susjedima zbog neobičnih riječi u njihovu govoru (treba se sjetiti podataka s Dugog otoka i iz Grčke). Za *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* nađen je još samo jedan primjer upotrebe glagola *milati (se)* i to u pjesmi hvarškoga pjesnika Hanibala Lucića. Pjesmu je napisao 1522. godine u vrijeme turske opsade otoka Rodosa, a to je i sadržaj kojim se u njoj bavi. Opisuje kako se tu steklo mnogo velikih pušaka (zapravo topova), a i manjih je (ići će tu i pištolji, kubure) "tolika množ, da ni ostalo kuće ni zvonika, ki mila ni malo".⁶⁵ Pjesnik je zacijelo pred očima imao sliku pjesnički pretjerano velike hrpe pušaka, toliko velike da se iza nje ne vide (ne milaju) kuće ni zvonik. Možemo možda predpostaviti da mu je pritom na pamet pala uzrečica koju je poznavao ili kao sastavni dio kazivanja ili čak, možda, kao osamostaljenu izreku (treba se sjetiti sličnih primjera iz Bugarske). Dakako, za podkrepu takve predpostavke trebali bismo još podataka.

*

Za opis običaja koji se izvodi kao šala imamo zasad tri podatka s vrlo udaljenih strana. U jugozapadnoj Bugarskoj šala se izvodi na svadbi kada kum i zadrijema za stolom iza pogača i svatovske grane (koja je okićena raznovrsnim privjescima). Šaljivdžije ga pitaju: " – Vidiš li ni kum-e? – Vida vi, vida-a! – obaža se toj. – Dogodina, daj bože ič da ni ne vidiš." Na kraju, kum ih grdi.⁶⁶ Slovenski običaj koji se izvodio o Martinju u vrijeme zapisivanja pripadao je sjećanju (ili je kao sjećanje obilježen), ali i tada kao šala. Ipak, premda rijetko, moglo se čuti da ga "kot šalo – še kdo uprizarja". I još: "Ako jih vprašamo, razlagajo – skozi smeh – običaj kot izraz želje, da bi na prihodnji martinski násad bilo vsega še več kot letos."⁶⁷ Treći je podatak te vrste iz Slovačke. "V Št'avníku (ústredie) s nakrájanými naturáliami na mise idú členovia k peci. Jeden ju vezme, schová sa za pec a volá: 'Vidite ma zpoza tejto kopy?' 'Vidíme, bodaj by sme t'a aj na takto rok videli.' Zlému členovi domu však odpovedia zpolá vážne, zpolá žartovne záporne."⁶⁸

*

Iz samih podataka proizlazi pitanje radi li se pri svemu o običaju s ozbiljnom magijskom svrhom ili o vrlo mudro smišljenom kazivanju, predaji, šali. Osim toga osnovnog pitanja postoji i niz zanimljivih činjenica koje bi trebalo osvijetliti i pobližom raščlambom i uz veći broj dovoljno ispitanih podataka. Pojava će i tada možda zadržati svoju raspršenost, ograničenost i samog postojanja i pojedinih varijanti na manja područja, a ipak je raširena na znatnim prostranstvima (nije to ni izdaleka jedini takav primjer među običajima i kazivanjima). U južnih Slavena tekstovi pokazuju raznolikosti po okolnostima zbivanja (mjesto i prilika), po odgovorima (vidim, ne vidim, vidim malo), po završetku. Zapisano je tu i više primjera s jasnije određenim dvostrukim značenjem, a i povijesne predaje. Raznolikost je vidljiva i unutar malog broja predaja iz Slovačke. Drukčije je s Ukrajinom gdje su kazivanja (i njih nije mnogo) vrlo ujednačena. Ne znamo većinom, nažalost, gdje su podaci zapisani, pa time ni je li isto ili slično kazivanje putovalo na većim ili manjim udaljenostima. Po ukrajinskim zapisima razgovor vode otac i djeca (javlja se to i u Slovačkoj), po bjeloruskima muž i žena, a ponavlja se to u hrvatskim predajama s Jadrana i u kazivanjima iz Grčke i Rumunjske. Inače se u južnih Slavena kao sudionici zbivanja spominju uglavnom muškarci (u jednom primjeru iz Bugarske samo žene). Većina bjeloruskih tekstova sadrži posebnost koja se u jednom primjeru ponavlja u Srbiji. To je želja da se u budućnosti nekoga ne vidi iza žita ili drugoga priroda, ili da on ne vidi polje od obilja žita. Što se tiče dana i prilike kada se običaj izvodi, najčešće je

to Božić ili Nova godina ili proslava završetka gospodarske godine, pa bio to uz to i dan sjećanja na mrtve (ako se u Bugara kao u Bjelorusa misli na jesenji takav dan, a i Božić je, napokon, takav dan). Običaj sa skrivanjem (ili kazivanje o njemu) lijepo se može uklopiti u dane proslave uroda, kada se izvode različiti čini i za buduću njegovu uspješnost. Podaci, napose južnoslavenski, pokazuju ipak da se to zbivanje može smjestiti uz koji drugi obilno opremljen stol (svadba, Babin den) i uz koju hrpu imetka (žita na gumnu, blaga). Zagonetkom ostaje raširenje pojave, to jest da li stvarno ili samo slučajno nedostaju podaci iz Rusije, Poljske, Češke, a i iz raznih neslavenskih zemalja.

Zapisi o običaju sa skrivanjem koji je tuđincima teško dostupan, ili već pripada prošlosti ili se radi samo o anegdoti, nastali su većinom, čini se, na temelju kazivanja po želji samih kazivača, češće u sastavu širih opisa običaja (Božić, svadba i dr.). Rijetko su nastajali kao odgovor na poticaj zapisivača (primjer mogu biti zapisi M. S. Filipovića). Ako se radi o vjerovanju ili o predaji, stvar je kazivača i tradicije koje se drži hoće li nešto ispričati i kako će to ispričati, u osnovnim crtama ili šire, jasnije ili manje jasno. Ako, naravno, poznaje ono o čemu govori, jer to se znanje gubi, no smisao naše predaje (ili običaja) nije se mogao izgubiti. Kao njen smisao, ako ga navode, kazivači najčešće spominju nastojanje da se utječe na obilje uroda. Samo neki podaci (iz Makedonije, Bugarske i Grčke) jasnije upućuju i na drugu mogućnost – netko koga se neće vidjeti ne mora biti skriven, može ne biti živ. Tiče se to i onih koji nekoga neće moći vidjeti. Uputio je na to već Saxo Grammaticus: "Ovim običajem (načinom) nije tražio smrt svoju ili puka, nego obilje buduće žetve". I ne radi se zapravo samo o toj dvojnosti koja bi morala biti dovoljna da spriječi upuštanje u takav magijski postupak, jer s magijom nema šale. Onaj tko izriče želju ne stavlja u pitanje samo svoj život ili život drugih, sa svrhom da, možda i uz tu cijenu, utječe na obilan urod. Neće on biti obilan, jer ako hrpa žita ili hljebovi nemaju koga zaklanjati, ne moraju biti veliki, ne mora ih ni biti. Sasvim je svejedno da li netko izriče želju da u budućnosti ne bude viđen iza većeg hljeba iza kakvoga je već zaklonjen ili u želji spominje njivu, žito, domaće blago (kao u Bjelorusa). To samo prividno može djelovati uvjerljivije i uljepšava kazivanje. Osnovna zamka u našoj predaji je nerazumno uvjerenje onoga tko priziva više sile da će one postupiti po njegovoj želji i od dvije mogućnosti izabrati onu koja njemu odgovara – život njegov i drugih i obilje uroda umjesto smrti i propasti. Tu može ležati i razlog tome da se motiv sa skrivanjem našao u povijesnim predajama. U njima razgovor završava bez želje da netko ubuduće ne bude viđen, jer nema ni nastojanja za povećanjem imetka. Blago se i pretjerano troši, no bogataši su uvjereni da će ono trajati

koliko oni budu željeli i htjeli ili uvijek. Ta samouvjerenost osnovni je sadržaj i motiva sa sakrivanjem i stoga on još naglašava sadržaj predaje za one koji njegov smisao poznaju. Želja da se uvijek ima, da se ima više, u životu je a i u magijskim postupcima, dakako, dopuštena, ali do neke mjere. U našoj predaji mjera je prevršena nerazumnim i samouvjerenim stavljanjem na vagu vlastitoga života i života drugih, tako samouvjerenim da se na postojanje vage i ne misli. Može to biti šala, a ako je ozbiljno, po tijeku predaja mora uslijediti kazna. I Saxo Grammaticus je pisao svoje izvješće kad je hram u Arkoni bio već razoren. Uz to je pisao o poganima i o narodu kome nije pripadao. Na kraju, makar u šali, treba se upitati kako je u Arkoni bio ispečen kolač od oko metar i po promjera. Nije to ipak sasvim nemoguće: pod pepelom, iza loženja vatre pod vedrim nebom; teže je bilo smjestiti ga na to ognjište i još teže podići i uza sve to i ne slomiti.

BILJEŠKE

*Radi se o drugom prilogu s istim naslovom; radnja je dopunjena podacima iz sjevernih slavenskih zemalja, i novim spoznajama.

¹ Prijevod dijela teksta Saxona Gramatica prema: M. Gavazzi, 1938, 37 i M. Gavazzi, 1988, 183 - 184.

² Razloga ima u nepažnji autora priloga i još više u neobaviještenosti, no razlozi su i katkada nepotpuno navedeni podaci o izvoru, pretežno u starijim raspravama, ili nepostojanje takvih podataka (u preglednim djelima). Bilo je i nešto biblioteka koje se u okviru međubibliotečne suradnje nisu odazivale na molbe za posudbu izdanja ili slanje kopija. Suprotan je primjer Nacionalna biblioteka u Moskvi, kojoj dugujem zahvalnost. Zahvalnost dugujem napose kolegama etnolozima s Jagielonskoga sveučilišta u Krakovu za svesrdnu pomoć pri mojim kratkim boravcima kod njih i za naknadno slanje podataka (osobito su me zadužile pok. dr. Anna Zambrzycka - Kunachowicz, prof. dr. Jadwiga Klimaszewska i dr. Malgórzata Maj).

³ L. Niederle, 240, nap.2. Podaci o izvorima (kojih dosta navodi) tu su, nažalost, minimalni, pa na osnovi njih nije bilo moguće pribaviti djelo navedeno kao: Sreznjevskij, Zap. arh. obšč. 5 (a drugi ga autori ne ponavljaju).

⁴ E. Schneeweis, 102 - 103.

⁵ S. A. Tokarev, 143.

⁶ P. Caraman, 414 - 415.

⁷ M. Gavazzi, 1988, 182.

⁸ M. Gavazzi, 1938, 38 i napose 39; (u djelu iz 1988, str. 184, spominje samo da je to jedina znatnija razlika između obreda u Arkoni i pučkih običaja; primjeri su iz Bosne i Hercegovine).

⁹ E. Horváthová, 1975, 1012; E. Horváthová, 1986, 70 - 71.

¹⁰ T. Maretić, 40 - 41; Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 667, pod: 1. mláti se.

¹¹ Š. Kulišić, 7, 10 - 12, 44; nije naveden izvor za mišljenje o nestajanju običaja.

¹² V. Belaj, 1969, 187 - 188.

¹³ V. Belaj, 1969, 186, 188; V. Belaj, 1992, 37 - 38.

¹⁴ V. Belaj, 1969, 186, 187, 188; V. Belaj, 1992, 35, 37 - 38 (u prvom prilogu autor samo postavlja pitanje radi li se o izvorno slavenskom običaju ili mu prapočetak treba tražiti negdje drugdje).

- ¹⁵ G. I. Kacarov, 292 i napose 290.
- ¹⁶ A. Gieysztor, 102 – 103.
- ¹⁷ Vidjeti prilog: J. Andrić, n. dj. Glavna mu je manjkavost što mi tada nije bilo poznato djelo V. Belaja iz 1969. godine s važnim podatkom iz Slovenije i djelo G. I. Kacarova s isto tako važnim podacima iz Bugarske. Ispričavam se zbog toga mogućim čitateljima i, dakako, obojici autora. Treba naglasiti da je prvi pokušaj sadržavao samo analizu dostupnih i poznatih podataka iz jugoistočne Europe. Spomenuti se može i da je, nažalost, bio tiskan s veoma mnogo tehničkih pogrešaka, pa i u navođenju izvora, te se uz ostalo i stoga svi ti izvori i sada ponovno navode.
- ¹⁸ M. S. Milojević, 72, pod brojem 108. Regije iz koje ta grada potječe tiče se samo navod: "U Staroj Srbiji, Albanijama, Mačedoniji i u ostalim krajevima srbskim, mlogo se na Božić koješta čini..."
- ¹⁹ I. S. Jastrebov, 41 (pite su peciva ili kolači od tankoga tijesta koje se slaže jedno povrh drugoga, naizmjenice s nadjevom).
- ²⁰ P. A. Rovinskij, 187.
- ²¹ M. S. Filipović, 1969, 139 (pečenica je za Božić na ražnju pečeno prase).
- ²² T. R. Đorđević, 263 (U napomeni, str. 263 – 264, navodi još: "Mislim da su ovaj običaj Cigani od Srba primili").
- ²³ D. Antonijević, 172; tvrdnja je dodana podatku o nekadašnjem običaju u Srba; može se pretpostaviti da kazivači nisu bili Romi.
- ²⁴ M. S. Filipović i P. Tomić, 93.
- ²⁵ V. Jakoski, 295, nap. 2
- ²⁶ Š. Kulišić, 11.
- ²⁷ M. Filipović, 1972, 193.
- ²⁸ Lj. V. Janković, 446 (običaj bi bio sastavni dio slijeda svadbenog događanja – svatovi uveče odlaze kućama po "prilog", jelo i pogaču, stavljaju to pred sebe i kad se svi skupe slože pogače pred staroga svata; po izvodenju običaja svi ljube jednu pogaču, a zatim lome nju i sve ostale i počinju večerati).
- ²⁹ G. I. Kacarov, 292 (radi se o do tada neobjavljenom podatku; autor ga je dobio od obrazovane osobe).
- ³⁰ U takvim djelima izvor podataka ne mora biti naveden. Za upute na jedan dostupan izvor zahvaljujem dr. Emiliji Horvathovoj.
- ³¹ R. Bednárík, 81 (mjesto je Tovarné).
- ³² I. Sreznevskij, 1846, 77 – 78; I. Sreznevskij, 1848, 69 – 70; A. Potebnja, 46; djelo Sementovskoga nije mi za sada bilo dostupno.
- ³³ N. Makarevič, 65; A. N. Afanas'ev, 745; P. S. Efimenko, 42; S. A. Tokarev, 143. Podatak Afanas'eva (koji nije u svim pojedinostima vjeran izvorniku) prenio je T. Maretić, 41.
- ³⁴ P. Rovinskij, 187 (u napomeni). Ime mjesta nije navedeno.
- ³⁵ N. Kostomarov, 96 – 97; O. Miller, 41 – 42 (na stolu, usred snopova, nisu kao u izvorniku jela, već veći pirog; dodano je i tumačenje krajnje svrhe običaja); prema O. Milleru podatak u prijevodu prenosi W. R. S. Ralston, 205.
- ³⁶ I. I. Kostomarov, 438 (djelo je češće navodeno pod imenom P. P. Čubinskoga i pod skupnim naslovom); A. N. Veselovskij, 112 (uz druge dijelove teksta navodi i djelo pod imenom Čubinskoga, a uz ovaj dio ukazuje samo na daljnje usporedbe koje se mogu naći u djelu A. N. Afanas'eva); N. F. Sumcov, 131 (slijedeći, očigledno, Veselovskoga, kao izvor navodi Afanas'eva). Podatak još ponavljaju: L. Leger, 82; P. Caraman, 414 (u neskladu s izvornikom, pirogi su smješteni u zemljanu zdjelu) i po njemu, po svemu sudeći; V. Belaj, 1992, 33 (djelo je preglednoga značaja pa ne sadrži naputke o izvorima).

- ³⁷ K. Moszyński, 153; E. Gasparini, 532 (tumači i svrhu izgovorene želje, čega u izvornom podatku nema).
- ³⁸ V. K. Sokolova, 382. Uz već spomenute izvore do kojih zasad nije bilo moguće doći, no podatak je u potpunosti bio prenešen drugamo, navesti treba da nam nisu poznati podaci u izdanjima: Molodik, 1844, 100 – 1 i Šafonskij, Topograf. opisanije černigov. namestničestva, 29 (izdanja su navedena prema Afanas'evu).
- ³⁹ P. V. Šejn, 1890, 607 (podatak prenosi L. Leger, 197 – 198).
- ⁴⁰ M. Feaderowski, 364; usp. J. S. Bystroń, 265 – 266.
- ⁴¹ P. V. Šejn, 1902, 246 (navesti bi zapravo trebalo prema imenu zapisivača I. O. Karskoga i naslovu njegova priloga u zborniku, no lakše se snaći prema imenu P. V. Šejna koji ima više zbornika, a tako to navode i drugi autori).
- ⁴² P. V. Šejn, 1887, 47 (postoji još i naslov *Belorusskij Sbornik*, no nema ga na samoj naslovnoj stranici); tekst prenosi P. Caraman, 413 i po njemu V. Belaj, 1992, 34.
- ⁴³ M. S. Filipović, 1972, 193; M. S. Filipović, 1969, 102.
- ⁴⁴ Lj. Pećo, 370.
- ⁴⁵ D. Antonijević, 172; to što je autor naveo dvije varijante pitanja može staviti u sumnju izvornost jedne od njih; možda je pitanje "milam li se" odraz njegova poznavanja Vukova zapisa (za Rome usp. nap. 23 i tekst kome pripada).
- ⁴⁶ T. Maretić, 40 – 41; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 667, pod: 1. milati se, i izvornik; Š. Kulišić, 11.
- ⁴⁷ G. I Kacarov, 291 (selo Prolom, Levsikigradsko)
- ⁴⁸ V. Belaj, 1969, 184 – 185 (s opisom nastojanja da se utvrde granice područja do kojih poznavanje običaja seže); V. Belaj, 1992, 32 – 33, 38.
- ⁴⁹ A. Klimo, 29; E. Horváthová, 1986, 70; E. Horváthová, 1975, 1012 (tu navodi podatak iz Jamnika i dodaje da se u zapadnoj Slovačkoj "otec schoval za vysoký koláč zvaný baba").
- ⁵⁰ Ě. A. Vol'ter, 75.
- ⁵¹ N. Bonifačić – Rožin, 186.
- ⁵² M. Bošković – Stulli, 1975, 85 – 86; kad je bacio cekin u more, muž je rekao ženi: "Kad ponestane na našem Ratu žala, tada će ponestati u nas novaca."
- ⁵³ M. Bošković – Stulli, 1954.
- ⁵⁴ A. Golušić, 58.
- ⁵⁵ Dvije takve predaje mogu se naći po podacima u: M. Bošković – Stulli, 1975, 133.
- ⁵⁶ M. S. Filipović, 1972, 193.
- ⁵⁷ M. Gavazzi, 1938, 38 – 39 i navedeni izvor; M. Gavazzi je pomišljao na to da su Grci doista izvodili običaj koji su donijeli iz domovine, a Rumunji su to s posebnom svrhom prepričavali.
- ⁵⁸ D. Hr. Konstantinov, 274; Romi u Bitoli proslavljaju Đurđevdan gozdom, a domaćin treba da blagoslovi jelo na stolu.
- ⁵⁹ Lj. Karavelov, 13 (V. Čolakov, 133 donosi isti tekst, na str. XV on i navodi da je nešto izreka preuzeo iz izdanja Karavelova); tu nije spomenuto da se radnja zbiva na dan sjećanja na mrtve; tekst P. R. Slavejkova (izvornik nije bio dostupan) prema: G. I. Kacarov, 290; nešto iz tog teksta koristi možda A. T. Iliev, 286 (prema prikazu, izvornik nije bio dostupan, a i Kacarov ne donosi njegov sadržaj), ali govori i o pitanju iz običaja kao o uzrečici; Ě. A. Vol'ter, 77 (prema saopćenju M. S. Drinova).
- ⁶⁰ L. Marijan i M. Sokolović.
- ⁶¹ W. H. Rouse, 147 (izravno navedeni dio teksta preveli smo s engleskoga).

⁶² Ć. A. Vol'ter, 77 - 78; podatak je pribavio M. S. Destunis 1882. godine ili nešto kasnije (prema nap. 1, str. 78); G. I. Kacarov, 291 prenosi osnovni dio podatka, bez svih okolnosti koje upućuju na njegovo značenje.

⁶³ V. nap. 44.

⁶⁴ V. nap. 46 i tekst kome pripada.

⁶⁵ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 667, pod 1. milati se (osnovni korijen je mol-, a i tada glagol dolazi samo sa prefiksom, kao pomoliti, pomaljati; u Vukovu zapisu pomilati se); H. Lucić, 271; nije možda beznačajno što samo nekoliko stihova prije opisuje kako Turci grade šance i bedeme kao "žiganti kad su htjeli uzici na nebo" (t. j. kao divovi kad su gradili kulu babilonsku); u najmanju ruku pjesnik je i to poznao kao motiv predaje.

⁶⁶ Iv. P. Kepov, 89.

⁶⁷ V. nap. 48 i tekst uz koji pripada; radi se o savjesnom ispitivanju poznavanja i raširenja običaja; autor je zapazio i osmijeh na licu kazivača koji je govorio o magijskoj svrsi običaja. Riječ "nasad" naziv je za dan kada se slavi "Martinje", katkada za blagdanski stol tom prigodom, a inače je to naziv za vršaj, žito složeno za vršidbu mlaćenjem (štokavci, Hrvati i Srbi općenito poznaju izraz nasaditi vršaj, za vršidbu stokom). Autor s pravom upozorava da se na dan sv. Martina proslavlja, uz dan vina, i završetak radova oko žita.

⁶⁸ R. Bednárík, 81; šala se izvodi na Badnje večé.

LITERATURA

Afanas'ev, A., *Poetičeskaja vozzrenija Slavjan na prirodu*, 3, Moskva 1869.

Andrić, Jasna, *Pitao je "da li ga vide" i zaželio "da ga dogodine ne bi vidjeli"*, Etnološka tribina, 14, Zagreb 1991, 77 - 84.

Antonijević, Dragoslav, *Aleksinačko Pomoravlje*, Srpski etnografski zbornik, 83, Beograd 1971.

Bednárík, Rudolf, *Duchovná kultúra slovenského ľudu*, u: *Slovenská vlastiveda*, 2, Bratislava, 1943, 5 - 121.

Belaj, Vitomir, *Po sledovih staroslovanskega kulturnega obreda v Halozah*, Poetovio - Ptuj, 69 - 1969.

Belaj, Vitomir, *Vino u hrvatskoj pučkoj kulturi*, u: *Martinje, Blagdan vina*, Zagreb 1992, 7 - 38, 58.

Bonifačić - Rožin, Nikola, *Puntarska predaja i puntarske glagoljske matice*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, 37, Zagreb 1953, 145 - 204.

Bošković - Stulli, Maja, *Narodne pjesme, običaji, predaje i drugo iz Konavala*, Rukopis Instituta za etnologiju i folkloristiku, IEF 171/55 Zagreb 1954.

Bošković - Stulli, Maja, *Usmene pripovijetke i predaje s otoka Braća*, Narodna umjetnost, 11 - 12, Zagreb 1975, 5 - 159.

Bystroń, Jan Stanisław, *Zwyczaje żniwiarskie w Polsce*, Krakow 1916.

Caraman, Piotr, *Obrzęd kołędowania u Słowian i u Rumunów*, Krakow 1933.

Čolakov, Vasilije, *B"lgarskij naroden sbornik*, 1, Bolgrad 1872.

Đorđević, Tihomir R., *Običaji u Cigana Kraljevine Srbije*, Godišnjica Nikole Čupića, 22, Beograd 1903, 231 - 273.

Efimenko, P. S., *Sbornik malorossijskih zaklinanij*, Čtenija v obščestve istorii drevnosti rossijskih, Moskva 1974.

Federowski, Michał, *Lud Białoruski na Rusi literwskiej*, 1, Krakow 1897.

Filipović, Milenko S., *Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Građa, 16, Sarajevo 1969.

- Filipović, Milenko S., *Takovci, Etnološka posmatranja*, Srpski etnografski zbornik, 84, Beograd 1972.
- Filipović, Milenko S. i Tomić, Persida, *Gornja Pčinja*, Srpski etnografski zbornik, 68, Beograd 1955.
- Gasparini, Evel, *Il matriarcato slavo: Antropologia culturale dei Protoslavi*, Firenze 1973.
- Gavazzi, Milovan, *Jedan običaj od Svetovidovih svećenika do bosansko-hercegovačkih seljaka*, Napredak, Hrvatski narodni kalendar, 29 (1939), Sarajevo 1938, 37 - 40.
- Gavazzi, Milovan, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Zagreb 1988.
- Gieysztor, Aleksander, *Mitologia Słowian*, Warszawa 1982.
- Golušić, Antun, *Rodovi Slanskoga primorja*, Dubrovnik 1991.
- Horváthová, Emilia, *Zvykoslovie a povery*, u: Slovensko: *L'ud*, 2, Bratislava 1975, 985 - 1030.
- Horváthová, Emilia, *Rok vo zvykoch nášho ľudu*, Bratislava 1986.
- Iliev, A. T., *Edin staroslavjanski obred ot ezičesko vreme*, Vestník slovanské filologie a starožitnosti, 2, Praha 1902, 286 (prikaz s dijelom teksta).
- Jakoski, Voislav, *Pesnite za Ćurgovden na Romite vo Skopje*, Etnološki pregled, 17, Beograd 1982, 293 - 301.
- Janković, Ljubomir V., *Svadba u Srezu belopalanačkom, Okrugu pirotskom*, Delo, 6, Beograd 1895, 437 - 451.
- Jastrebov, I. S., *Običai i pesni tureckih Serbov*, S. - Peterburg 1886.
- Kacarov, G. I., *Beležki v"rhu edin slavjanski simboličen obred*, u: Sbornik v čest na Aleksand"r Teodorov - Balan, Sofija 1956, 287 - 292.
- Karavelov, Ljuben, *Pamjatniki narodnogo byta bolgar*, 1, Moskva 1861.
- Kepov, Iv. P., *Narodopisni, životopisni i ezikovi materiali ot s. Boboševo - Dupniško*, Sbornik za narodni umotvorenija i narodopis, 42, Sofija 1936, 1 - 288.
- Klimo, A., *Ludové zvyky a povery v Jamníku*, Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti, 3, Turčiansky sv. Martin, 1900, 29.
- Klinger, Witold, *Obzřędowość ludowa Bożęgo Narodzenia i jej początek i znaczenie pierwotne*, Poznań 1926.
- Konstantinov, Dušan Hr., *Etnički odliki na bitolskite Romi*, Etnološki pregled, 17, Beograd 1982, 247- 277.
- Kostomarov, I. I., *Narodnyj dnevnik*, u: P. P. Čubinskij, *Trudy etnografičesko - statističeskoj ekspedicii v zapadno - ruskij kraj skarjažennoj Imperatorskim ruskim geografičeskim obščestvom*, Jugo - zapadnyj otdel, 3, - Peterburg 1872.
- Kostomarov, Nikolaj, *Slavjanskaja mifologija*, Kiev, 1847.
- Kulišić, Špiro, *Porijeklo i značenje obrednog hljeba u Južnih Slovena*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, N. s. 8, Sarajevo 1953, 7 - 47.
- Leger, Louis, *La mythologie slave*, Paris 1901.
- Lucić, Hanibal, *Razlike pjesni i poslanice*, u: Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića, Stari pisci hrvatski, 6, Zagreb 1874, 259 - 298.
- Maretić, Tomo, *Studije iz pučkog vjerovanja i pričanja u Hrvata i Srba (Ostatak)*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 62, Zagreb 1882. 1 - 44.
- Marijan, Livijo i Sokolović, Mirjana, *Tuđinci i gosti, ljudi izvan uže zajednice: rugalice*, Rukopis Etnološkog zavoda Filozofskog fakulteta, EzFf N.z. 90, Zagreb 1986.
- Markević, N., *Običai, pover'ja, kuhnja i napitki malorossijan*, Kiev 1860.
- Miller, Orest, *Opyt istoričeskogo obozrenija russkoj slovesnosti*, 1, S. Peterburg 1865.

- Milojević, M. S., *Pesme i običaji ukupnog naroda srbskog*, Beograd 1869.
- Moszyński, Kazimierz, *Obrzędy, wiara i powieści ludu z okolic Brzeżan*, Materiały antropologiczne – archeologiczne i etnograficzne, 13, Krakow 1914, 152 – 198.
- Niederle, Lubor, *Život starých Slovanů*, 2/1, Praha 1924.
- Pećo, Ljubomir, *Običaji i vjerovanja iz Bosne*, Srpski etnografski zbornik, 32, Beograd 1925, 359 – 386.
- Potebnja, A., *O mitičeskom značenii nektoryh obrjadov i poverij*, Moskva 1865.
- Ralston, W. R. S., *The songs of the Russian people*, London 1872.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 6, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1904 – 1910.
- Rouse, W. H. P., *Folklore Firstfruits from Lesbos*, Folk-Lore. 7. London 1896. 142 – 159.
- Rovinskij, P. A., *Černogorija v eja prošlom i nastojaščem*, 2/2, Sanktpeterburg, 1901.
- Schneeweis, Edmund, *Die Weinachtsbräuche der Serbokroaten*, Wien 1925.
- Sokolova, V. K., *Kalendarnye prazdniki i obrjady*, u: *Ėtnografija vostočnyh Slavjan*, Moskva 1987, 380 – 395.
- Sreznevskij, Izmail, *Svjatilišča i obrjady jazyčeskogo bogoslužjenja drevnih Slavjan po svidetel'stvam sovremennym i predanijam*, Har'kov 1846.
- Sreznevskij, Izmail, *Izsledovanija o jazyčeskom bogoslužjenii drevnih Slavjan*, Sanktpeterburg 1848.
- Sumcov, N. F., *Kul'turnyja pereživanija*, Kiev 1890.
- Šejn, P. V., *Materialy dlja izučenija byta i jazyka russkogo naselenija Severo-Zapadnogo kraja*, 1/1; 1/2; 3, Sanktpeterburg, 1887; 1890; 1902.
- Tokarev, S. A., *Religioznye verovanija vostočnoslavjanskih narodov XIX načala XX veka*, Moskva – Leningrad 1957.
- Veselovskij, A. N., *Razyskanija v oblasti russkogo dubovnogo stiha*, 4, u: *Sbornik Otčdelenija russkogo jazyka i slovesnosti Akademii nauk*, 32, Sanktpeterburg 1883.
- Vol'ter, Ė. A., *Materialy dlja Ėtnografii latyšskogo plemeni Vitebskoj gubernii*, 1, Sanktpeterburg 1890.

SUMMARY

HE ASKED "WHETHER THEY SAW HIM" AND WISHED "THAT THEY DIDN'T SEE HIM THE FOLLOWING YEAR"

The paper contains a possible analysis of data concerning the custom of someone hiding behind bread, grain or something else, asking others whether they see him. Most frequently the person wished not to be seen the following year. By its basic interpretation it would be a magical procedure for ensuring abundant crops. The correspondence of that custom with that performed by Slavic priests in front of the temple of Svantevit on the island of Rügen (based on a description from the 12th c.) was attested a long time ago. Available data from Slavic countries (and single data from Latvia, Romania and Greece) are being presented. They are not numerous and appear sporadically, though in recent decades there are more and more such data (at least from some regions). They could be sorted out into five groups: 1) descriptions of the contemporaneous custom (frequently without information about the circumstances of its recording); 2) descriptions of the custom which was performed in the past; 3) oral tradition with the motif of hiding, frequently with at least a part of the usual dialog; 4) anecdotes and jokes with the same motif (at the expense of peasants from other villages, members of other ethnic groups, persons with special status of profession); 5) customs which are being performed for fun's sake. Records

from the third and fourth group, perhaps also from the fifth and to some extent those from the second, bear testimony to a possibility that we are dealing here with a part of oral tradition rather than with a custom. In some records there is a more or less pronounced hint at the ambiguity of the wish of the person who does not want to be seen. The magic which should provoke abundance and fertility can cause death. This was said in the record from the 12th c.: the priest who wished not to be seen the following year "did not ask for his or the people's death, but for abundance following harvest".